

2007 m. birželio 5–31 dienomis įvyko mokslinė ekspedicija Vellios-Neries upe nuo ištakų iki santakos su Nemunu. Jos iniciatoriai ir rengėjai – viešosios įmonės „Baltijos aplinkos forumas“ projektų vadovas Kęstusis Navickas, Vilniaus universiteto Orientalistikos centro lektorius Vytis Vidūnas, Lietuvos keliautojų sąjungos prezidentas Algimantas Jucevičius, Vilniaus rotušės ceremonmeisteris Saulius Pilinkus... Iš Lietuvos plaukė 23 dalyviai. Didelis būrys prisijungė baltarusių. Plaukta kartojant 1857 metų Konstantino Tiškevičiaus mokslinę ekspediciją.

Neris ir mes

Su ekspedicijos „Neris ir jos krantai“ (grafo K. Tiškevičiaus keliais po 150 metų) moksliniu vadovu Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archeologu Vykintu VAITKEVIČIUMI kalbasi Liudvikas GIEDRAITIS – taip pat gyvenimo (ir – Neries) plaukikas.

Kitokio Tavęs nematau – tik susirūpinusį dėl darbo, tik dirbantį. Kas gi šitaip gena per gyvenimą, koks likimo botagas: dirbt! dirbt! dirbt! Ar jau pats gal jautiesi iki galo nesukurtas, – sieki save išbaigti, ar pasaulis Tau toks netobulas, nejaukus, neatpažintas – nori suverti sau kitokį? Na, štai – nejučia iškritęs „likimiškas“ klausimėlis.

Baigiant mokyklą, studijų metais atrodė, kad linkusiam į krašto pažinimą – archeologiją, istoriją, folklorą, kitaip ir negali būt. Nejmanoma sėdėti ramiai, kai nuolat matai kaitą, nykimą, praradimus, kai suvoki – tai nesustabdoma: keičiasi kultūra, žmonės, prarandama žemės atmintis. Atrodė labai svarbu – dirbt. Vėliau – namai, šeima, vaikai. Viskam reikia vis daugiau pastangų. Vis sunkiau atrasti laiko, galimybių. Išties sakau: padarau nepakankamai. Gyvenu tokį metą, kai jau žinau kaip, ką daryti, įgijau žinių, patirties, bet – nebesuspėju visur, kur norėtusi. Ir dėl to liūdna.

Ką reiškia žodžiai „jau žinau, ką daryti“? Ar tai savotiška „gyvenimo programa“?

Neturiu omeny jokio didingo plano, esu kompleksinių tyrimų profesionalas. Tą geriausiai gyvenime išmanau, bet aplinkybės, deja, gerokai išblaško laiką. Anksčiau savaites, mėnesius galėdavau praleisti ekspedicijose, archyvuose, kaupt duomenis, juos apibendrinti, tikslinti, o dabar – išsibarsto, išsismulkiną ta veikla. Kūrybiniai darbuotojai visi liūdnei juokauja: nu-eini į darbą – tas pats, kas prarasta diena... Plaukimas

Nerimi ta prasme – nuostabu. Nuostabi galimybė dirbti kiekvieną akimirką!

Kaip brendo tavyje tas „plaukimas“?

1987 metais Vyteniui Almonaičiui vadovaujant esu Jūros upę perplaukęs. Buvo ir kitų bandymų, bet ne visai sėkmingų: Minijoje vos nenuskendau. Nuo tada manęs netraukia vanduo. Panirus po užvartom, pasimurgdžius ten – nelabai žavu. Priėmiau ekspediciją kaip iššūkį, kaip *pareigą*. Pradžioj sutikau tik iš dalies: pabandom dvi savaites, nuo aukštupio iki Lietuvos (Buivydžių), jei gerai seksis, tęsim iki galo. Įsipareigojimas labai rimtas: reikia, kad po ekspedicijos paliktų savotiškas metraštis, rašytinis ženklas apie mūsų dienų Nerį. Svarstydami, kaip mokslininkų grupei racionaliausia būtų dirbti, pradžioj net abejojom, ar mums išvis reikia plaukti: kas, tarkim, ant kranto paliktą plaustą saugos... Svarstėm: gal kam dviračiais važiuoti, gal... Ir tik prieš dvi savaites iki išplaukimo apsisprendėm: bus kaip bus – visi plauksim upe, tirsime kartu. Mūsų buvo šauni įgula: Mindaugas Černiauskas, Gražina Galubovska, Filomena Kavoliūtė, Inga Mavoliukaitė, Lina Sokolovaitė, Jurasius Unukovičius, Laura Valauskaitė. Kiek begalėdami padėjo ir kiti dalyviai. Taip vieningai ir pasiaukojančiai įveikėme visus kilusius sunkumus.

Kartą esi minėjęs, kad Tavo ekspedicija Nerimi prasidėjo 2003–2004 metais su Ida Stankevičiūte po Grabijolų archeologinius, mitologinius turtus...

Taip, buvo išvykos, kelionės, fragmentiniai tyrimai, ekspedicijos pėsčiom, bet čia... Suprantat: visa upė! Nuo pradžios iki pabaigos, 500 kilometrų. Toks mastas! Turėsi išvelgti jos pasaulį, įvairovę, pokyčius. Nežinome, ko tikėtis. Buvo truputį baugu: kiekviena diena, pusdienis, valanda, minutė visą mėnesį – nenutrūkstamas tyrinėtojo darbas. Plauki ir tau ta akimirka suteikta nepakartojama, kad nuolat matytum mokslininko tyrėjo žvilgsniu: nufilmuoti, įrašyti pasakojimą, pastebėti, ko kiti nemato. Niekad neapleido ir darbo svarbumo suvokimas. Yra Stepono Kolupailos knyga apie Nerį, rašyta prieš 50 metų, Česlovo Kudabos, bet jos išsamiai neatskleidžia upės, tekančios per žmonių pasaulį, turinčios poveikį jiems. Daug būta abejonių, nerimo. Tik pradėjus plaukti, tai išsiblaškė. Pajutau, pamačiau, kaip natūraliai pakrančių žmonės susiję su Upe: plauki, matai trobą, langus, gali sustoti, pakilti krantu, įeiti pro vartelius, nevaržomai bendrauti. Žmogus – šiuo slėniu, krantu apriboto nedidelio pasaulio dalis. Upė ir žmonės sieja daug daugiau nei kaimynystė. Ji visokeriopai lemia žmonių, gyvenančių prie jos, buitį, būtį, gyvenimo ritmą, cikliškumą: štai ji po ledu, štai ledai bruzda, išplaukia, štai pavasariniai vandens pakilimai, plaukia sėliai, štai ateina žuvų gausos metas... Visa tai diktavo atitinkamus darbus, elgesį, savijautą. Mokslinėje spaudoje paskelbta žvejybos tyrinėjimų, vienas kitas senas upių aprašas, bet nebuvo apčiuoptas pakrantės žmonių ir upės tiesioginis ryšys. Ta prasme, drįstu teigti, mūsų tyrinėjimas turės būti visų ankstesniųjų tarsi vainikavimas. Duomenų masyvas didelis, nepaprastai didelis. Atrodo, nė viena kita Lietuvos upė neturi tiek apie ją surinktų duomenų. Dabar problema, kaip tai pateikti, kaip suformuluoti savą upės matymą, jos šiandieninį vaizdą. Kokią mes ją atradom. Manau, tai bus pateikta skyriais pagal kaimus, smulkias upės atkarpas nuosekliai nuo aukštupio žemyn iki santakos su Nemunu. Susumavus duomenis, matysis reiškinų kaita, pastovumas ir t.t.

Ar „atramos taškas“ jums buvo prieš 150 metų parašyta K. Tiškevičiaus knyga „Neris ir jos krantai“? Ar labai stropiai sekėt aprašus, gretinot, lyginot, papildėt?..

Iš pradžių manėme, kad taip viskas ir vyks, visa ekspedicija atrodė – būtent tam. Bet taip nepavyko. K. Tiškevičius daug ko nepateikė, yra, sakytum, tuščių tarpų. Naudojomės ir Č. Kudabos, plaukusio XX a. 7–8-ą dešimtmetį, knygute „Nerimi“, vėlesnių laikų geografų, etnologų, archeologų, keliautojų, mokytojų įdirbiu, tautosaka. K. Tiškevičius, be abejo, – nuostabu, autoritetas: visų tuo metu Europoje veikusių archeologijos draugijų narys ar garbės narys su titulais, nuopelnais, bet, manau, ir mes padarėm savo darbą, ir mūsų ekspedicija turi teisę vadintis savarankiška, visaverte.

Kelionės metu šnekėjai apie Nerį kaip Nepaprastą Upę! „Prie jos negalima keiktis“, – ištarei prieš išplaukimą Kameno kaime. Vis sušventini Nerį. Kuo ji nepaprasta, kuo nusipelno tokio pagarbumo? Kuo gi prastėnė, tarkim, Žeimena, Šventoji...?

Kiekviena upė, be abejo, savaip įdomi, tačiau Neris... Liutauras Balsys konferencijoje po žygio ją pavadino „Lietuvos Gangu“ ir bemat susilaukė atsako: neužsisvajokit, neperdėkit, nemistifikuokit, yra ir kitokių nuomonių, egzistuoja požiūris į upę tik kaip į maisto gėrybių šaltinį. Senovėje to šventumo gal buvo ir labai daug, santykiai su Upe – ritualizuoti, išskirtiniai. Bet ūkiui tobulėjant, žmogui pragmatiškėjant, ūkiniai interesai plėtėsi, šventumo suvokimai, pojūčiai menkėjo. Tai bendras, visuotinis procesas. Pradžioje žmogui ir visas vanduo atrodė išskirtinis, šventas, neduok, Dieve, spjaut į jį, nusišlapint ar kaip nepagarbiai pasielgti. Bet palaipsniui, karta po kartos išaugo žmonės, kuriems nieko nereikia leisti į upę nuotekas, griauti krantus, daryti iš upės užpelkėjusius prišiukšlintus karjerus, kokius matėme Smurgainyse. Požiūris į upę, į vandenį dabar tik pragmatiškas: tarkim, silikatinių blokelių gamybai reikia vandens – ir jokio daugiau šventumo.

Dokšycų girioj Gudijos vidury atsiranda Neris. Pats savo žargliom kojom ištakų vietą išbraidęs, išvaikščiojęs, skvarbia akim išgrežiojęs, žmonių išklausinėjęs, – ką nauja atradai, patyrei, kokį ten „gyvatišką“ ar „žaltišką“ lyg ir pylimą ar piliakalnį, atkartojantį upės vingius, atsekei? Ekspedicijos pradžioje minėjai apie kadaise ten plytėjusį didžiulį ežerą, iš kurio Neris tekėjo... Tas ežeras virto pelke, pelkė užaugo mišku, jame vis dar žymu proskyna, juosta be medžių: ten esą dar teka požeminis Neries ištakų vanduo. Įdomu ir mįslinga! Ar tebėr ten siuvėjas Stepas, virtęs akmeniu, ar tebėr jo verkianti žmona Vulijana, kurios ašaros esą ir virto upe?..

Nepaprastai įdomios Neries ištakos. Gal tik Mūša panaši Lietuvoje: ten Velnio akmuo prie ištakų, įspūdinga Velnio sala, mįslinga tvarka išdėlioti akmenys... Bet Neries atvejis – visiškai išskirtinis. Kiekvienos upės ištakos labai svarbios, jos upei suteikia tam tikrą koloritą, mitologinę reikšmę, lyg užprogramuoja tolesnį jos gyvenimą, suteikia, paaiškina pavadinimą, vandens prigimtį – visą „generalinę liniją“. Ta prasme Neris – tikrai išskirtinė.

Kuo būtent pasireiškia tas išskirtinumas?

Yra užrašyta daugybė padavimų variantų ta tema. Tai suteikia puikią galimybę atkurti pirminį „vieniingą“ reikšmingo mito ar kelių jų samplaikos teksto atspindį. Tai be išlygų būtų klasikinis, vadovėlinis mitas apie Upės pradžios supratimą indoeuropiečių (gal ne vien jų) mitologijoje. Pagrindinis motyvas: vyras ir žmona vienas

kitą sukeikia (prakeikia). Žmona: kad tu pavirstum akmeniu ir čia paliktum per amžius. Vyras – ak, kad tu išsilietum mariomis ir tekėtum, virstum vandeniu! Taip ir įvyksta. Neris pradžia – buvęs didžiulis ežeras: dar XVII a. žemėlapiai tai žymi. Dabar, kaip minėjau, ten užpelkėjimai, didžiulė sengirė, susijungianti su Berezinos giriomis, rezervatu, kuriame iki šiol net meškų esama. Netoli ištakų išlikęs ir akmuo – dviejų metrų aukščio stabas, šalia – keli kiti akmenys. Netoli šventa laikoma pušis *Kulina*. Vandeniui virtusios moters (Ulijanos, Vilijanos, Vulijanos, Vellios) kadaise net kapas su koplytėle Šilencų kaime prie upės buvo. Karjeras sovietmečiu nukasė. Upe aukštyn – pilkapynai. Iš jų vienas kaip reta didžiulis, apie 12–13 m skersmens, prie pat ištakų, šalia kelių susikryžiavimo: tikras „markeris“, orientyras. Tai ir vizualinis ženklas būsimoms kartoms: čia mano (mūsų) protėvių kapas, čia mano (mūsų) žemė... Aprašėm ir vieną iš įdomiausių Neris aukštupy archeologinių retenybių – prie pat upės ypatingą laidojimo paminklą: žemą (apie pusmetrį aukščio) pilkapį – ilgą, vingiuotą, vadinamą Gyvatės kapu. Lietuvoje panašų turim vienintelį Gyvatės kalnu vadinamą Šalčininkų rajone. Rytų kryptimi tokių daugėja.

Kokių gal mitinių įsitikinimų tai atspindys?

Tai, kaip sakiau, viso „mitinio komplekso“ dalis. Net minėtos pušies vardas *Kulina* baltarusių užkalbėjimuose – vienas iš gyvatės vardų.

Įdomu ir paslaptinga viskas! Prie tų paslapčių „puikiai prisideda“, sakyčiau, ir paties pavadinimo Vellia – Vilija – Neris painumas ar atvirkščiai – net ryšys, tapatumas: čia ir „vėlės“, čia ir Nera – vandens dvasia, dievybė...

Neris aukštupy vietiniai žmonės ją vadina *Vellia*. Vieni mokslininkai tai sieja su vingiuotumo reikšme, kiti mano, kad tai *velikaja* – didelė upė, tretį teigia – *vėlių* upė... Siekėm užrašyti kuo daugiau įžvalgų, duomenų šiuo klausimu. Tikrai įsitikinom, kad *Vilija* – naujadaras, įsigalėjęs per raštą, būdingas palyginti mažame plote, kur šnekama lenkų kalbos vilnietiška atmaina. Dažniausiai skamba *Vilja*: antroji „i“ beveik negirdima. Visur kitur – *Vellia*. Patyrėm ir dar vieną labai keistą, „subtilų“ reiškinį: kai pasitaikydavo žmogus, mokantis ir gudų, ir sulenkėjusiųjų, ir lietuvių kalbą, šnekėdamas gudiškai, tą upę vadino *Vellia*, *Velija*, bet vos tik prašnekdavo lietuviškai, jam ji savaime virsdavo *Nerim* arba *Nėrim*. Mano galva, tai labai svarbus atradimas – šios upės vardas keičiasi su

V. Vaitkevičius ir L. Sokolovaitė prie Vellios-Neris ištakų. Upės nematyti, jos vietą rodo miško properša. M. Černiausko nuotrauka.

Jurasius Unukovičius ir Vyktintas Vaitkevičius kalbina seniausią Švedų kaimo (Vileikos r.) gyventoją. M. Černiausko nuotrauka.

ninkai tai sieja su vingiuotumo reikšme, kiti mano, kad tai *velikaja* – didelė upė, tretį teigia – *vėlių* upė... Siekėm užrašyti kuo daugiau įžvalgų, duomenų šiuo klausimu. Tikrai įsitikinom, kad *Vilija* – naujadaras, įsigalėjęs per raštą, būdingas palyginti mažame plote, kur šnekama lenkų kalbos vilnietiška atmaina. Dažniausiai skamba *Vilja*: antroji „i“ beveik negirdima. Visur kitur – *Vellia*. Patyrėm ir dar vieną labai keistą, „subtilų“ reiškinį: kai pasitaikydavo žmogus, mokantis ir gudų, ir sulenkėjusiųjų, ir lietuvių kalbą, šnekėdamas gudiškai, tą upę vadino *Vellia*, *Velija*, bet vos tik prašnekdavo lietuviškai, jam ji savaime virsdavo *Nerim* arba *Nėrim*. Mano galva, tai labai svarbus atradimas – šios upės vardas keičiasi su

Ekspedicijos dalyvių grupė prie ąžuolo senolio (6,45 m apimtis) Duboko kaime. V. Damaškevičiaus nuotrauka.

Mokslininkų įgula žemiau Vileikos. V. Damaškevičiaus nuotrauka.

visa kalba. Net tie patys žmonės, priklausomai nuo to, kuria kalba prašneka, tą pačią upę ima vadinti kitu vardu. Taip yra ir Baltarusijos, ir Lietuvos teritorijoje. S. Kolupaila yra teigęs, kad *Neris* – matyt, nuo tos vietos, kur suteka *Narutė* (*Naročia*) su *Vilija*. Schema tokia: *Naručio* ežeras – *Narutė* (*Naročia*) – *Neris*. Toks modelis labai būdingas, kuomet ežeras, iš kurio išteka upė, suteikia jai vardą: *Lakajų ežeras* – *Lakaja*, *Strėvaitis* – *Strėva*, *Siesarties ežeras* – *Siesartis*, *Virintas* – *Virinta*, *Dubingių ežeras* – *Dubinga*... Pasak S. Kolupailos, ta pati schema ir čia: *Narutis* – *Neris*. Antra vertus, tipiškas ir toks atvejis, kai, sutekęjus dviem upėms, toliau pavadinimas keičiasi: suteka *Muša* ir *Nemunėlis* – atsiranda *Lielupė*, *Uša* ir *Loša* – *Nemunas*. Toks ir *Prieglius*. Juk kartais sunku atskirti, kuri iš sutekęjusių upių didesnė, reikšmingesnė. Tad gal

natūralu, kad nuo *Narutės* ir *Vellios* santakos gimsta *Neris*.

Kur paslaptis, kad „baltarusiškoji pusė“, kaip man pasirodė, labai vengia Neries pavadinimo. Net, kiek pajėgia, bando nuneigti: pagal M. Petuchą, skaičiusį pranešimą minėtoje konferencijoje, Neris – nebent nuo Kauno priemiesčio, nes net ir Jonavos apylinkėse, pagal jį, tai Vilija. Vileikos kraštotyros muziejuje visuose žemėlapiuose iki pat Kauno – tik Vilija. Vileikos centrinėje aikštėje ant akmens, skirto šiai ekspedicijai pažymėti, visa upė įvardyta – tik Vilija... Neris – gink, Dieve...

Tarp nelietuviškai šnekančiųjų *Neris* atmetimas ir šiandien net ir Vilniaus krašte – tipiškas reiškinys. Visur jų lūpose *Vilija*, nors ir nesena, „popierinė“, per lenkų kalbą atėjusi forma. Skepticizmas *Neris* atžvilgiu gal net ir sąmoningai skleidžiamas: net ir kai kurie pakrančių gyventojai aiškina žiną, kad Lietuvoje ta upė pavadinta *Nerimi* tik *Salomėjos Nėries* garbei: buvo esą tokia poetė, po jos mirties valdžia nusprendė, lyg kokią gatvę, jos pavarde pavadinti upę. Bet *Neris* vardas dar seniau paliudytas už *Vellios* – jau XIII amžiuje.

Ar bandėte paieškoti, patyrinėti, gal aukščiau santakos su Narute esama kokio vietovardžio su šaknimi ner-?

Turėjom omeny, klausinėjom, ieškojom: prieš *Narutį*, žiūrint nuo Lietuvos, radom vietovardį *Paneriški*, o už *Naručio*, aukštupy (tikrai mįslinga) – istoriniuose dokumentuose labai populiarios senos dvikamienės lietuviškos pavardės su šaknimi *nor-*, *nar-*, *ner-*: *Narbutas*, *Norvaišas*, *Norvilas*... Matyt, daugiareikšmė, sunkiai paaiškinama ta šaknis, iki pat ištakų labai paplitus. Įdomus būtų klausimas: kodėl?

Gal išties ta ner- sietina su vandenų, gal būtent šios upės dievybės, dvasios pavadinimu, tad ir pavardės ten gyvenančiųjų, nenuostabu, tokios...

XVIII amžiuje, kai Vilnių siaubė gairai ir epidemijos, vienas poetas eilėraščių kreipėsi taip: *Vilija, mūsų upė, upės deive, dvasia Nerie, kodėl neapgini miesto, mes degam, trokštam dūmuose, o tu nepadedi mums...* Poezijoje, aišku, daug kūrybos, bet, kas svarbiausia, pagrindas,

dievai, dievybės nuo antikos laikų niekad nebuvo išgalvotos.

Visą mėnesį diena iš dienos matant Tave tik stropiai dirbantį ir nė akimirkos kitaip, man atrodė – esi įnykęs į nepaprastą, gal net likiminį savo darbą. Net ne darbą buitišką žodžio reikšme, o pačia švenčiausia – lyg aukojimo, atsidavimo Upės amžinumui, sutapimo su ja prasme... Vien vaizdas, kaip tuos akmenis upėj stropiai matuoji, apžiūrinėji, aprašinėji, apropinėji, apglostai – nepaprastumo išvadas žadino... Kas per magija? Kai žygio pabaigoje Kaune valdžios atstovai postringavo apie tautų draugystę, turistines keliones tarp Baltarusijos ir Lietuvos, išgirdau Tave suezintai tarstelėjus: vėl prasidės akmenų sprogdinimai...

Akmenų tyrimas – nedidelė, bet būtina visų darbų dalis. Kokia upė, ypač akmeningoji jos atkarpa Lietuvoje – be akmenų! Kiekvienas didesnis akmuo upėje – išskirtinis neatsiejamas ženklas ir gamtiniu, ir kultūriniu požiūriu. Vien *Gaideliais* vadinamų nuo Švedų kaimo žemiau Vileikos iki Vilniaus – ar ne šeši! Jie vis būna aukšti, smailūs. Kai upė imdavo sekti, pirmiausia ir pasirodydavo, lyg tie pirmieji dienos pranašai gaidžiai. Sielių plukdymo laikais upės didieji akmenys buvo vietovės atpažinimo orientyrai, dažnai tuo požiūriu net „reikšmingesni“ už patį kaimą pakrantėje. Prie Valų kaimo akmuo upėje – *Vol*, prie Putriškių – *Putrius*, prie *Vilkinės* – *Vilk*. Tai gana būdinga. Nemune yra *Guogas* prie Guogų kaimo, *Balbierius* prie Balbieriškių. Net sunku suvokti, kuris pavadinimas buvo pirmesnis... Keliaujantiems upe pirmieji, pastebimiausi atskaitos taškai – būtent akmenys. Jų labai daug susprogdinta, išvežta, o valdininkai ir vėl: akmenys trukdo laivybai... Liepos, rugpjūčio mėnesiais, aišku, jie trukdo. Bet taip sakyti – tolygu per saugomą teritoriją užsimojus tiesti kelią, griauti ažuolus, kad kelias būtų tiesus. Akmenys mat jiems – kliuvynys! Juk tai – gamtos dalelė.

Ne tik: ir istorijos, mitologijos, kultūros...

Būtent! Tai, palauk: gal reikėtų pirmiausia galvoti, tarkim, apie laivus, kurie

V. Vaitkevičius, matuojantis Neris akmenis tarp Vilniaus ir Kernavės.
V. Damaškevičiaus nuotrauka.

Neris aukščiau Bistryčios. M. Černiausko nuotrauka.

nebijotų tų akmenų. Sumaniau nuplaukti iš Kauno į Vilnių – reikia visą Nerį nuo akmenų išvalyti? Tai gal tada ir ištiesint ją reikia? Žemiau Nemenčinės iki pat Vingio Vilniuje akmenų nėra. Pasirodo, kai keturiasdešimtaisiais XX a. metais imta grįsti Vilniaus gatves, akmenys tapo brangia preke. Nerimi tada plaukiojo didelės valtys *botai*: tokiais iki Žaliojo tilto, kur buvo supirkimo vieta, žmonės plukdendavo iš upės ištrauktus akmenis...

Gana mįslingai, labai sureikšmindamas esi šnekėjęs apie rėvas, esą simbolizuojančias transformaciją, vestuves...

Tikrovėje viskas turi kritinius kaitos „taškus“. Upėse tai rėvos, natūralūs labai išraiškingi pasikeitimai. Vandens virtimas per akmenis, kunkuliavimas, blaškymasis, smukimai žemyn, triukšmas,

nuolatinis ūžesys! Tai susimezga į didelį žmogaus išbandymų mazgą: praplaukei tą vietą ir – lyg nugalėjęs! Lyg atgimęs! Įgavęs viltį toliau keliauti, gyventi! Rėvos turi vardus, taigi – lyg būtybės, nes kiekvienas tikrinio vardo turėtojas yra kultūros vyksmo dalyvis. Štai *Plėšikė rėva*, štai – *Druskinė*, štai – *Vilko*... Kiekvienas pavadinimas nusako rėvos savitumą, dažnai – „griaunamosios veiklos būdą“. Pavyzdžiui, šia prasme daug *Avinų*: vis didelės rėvos (dvi iš dvylikos didžiausiųjų) su priekin atsikišusiais „ragais“ – akmenimis, tiesiai „kalančiais“ plaukikus. Rėvos – geriausias upės ženklinimas: prie *Avino*, *Šunaujos*, *Saidės*... Kiekviena – savo būdo, dvasios, apipinta linksmy ar liūdny nuotykių išvedžiojimais: pilna kultūros, istorijos. Nuo pat ankstyviausių žmonijos laikų, kur rėvos, ten ir sėkliai, kuriais galima pereiti upę, kur senovėje šiaurės elniai kirsdavo ją. Žmonėms visada tai buvo geriausia apsirūpinimo maistu vieta.

Iš savo žvejokiškos patirties žinau: žemiau rėvų – žuvingiausi upių ruožai...

Na, štai – ir žuvys. Rėva senovėje – tai gyvenimas. Kiti prie rėvos įsikurdavo gal vien todėl, kad ten dažnai laivai su prekėmis, sieliai sudūždavo – galima pasigraibyti ir rąstų, ir šio to. Pagaliau, galima pasitarnauti, gėbėti, gauti už tai atlyginimą. Žemiau didelių rėvų dažnos ir karčemos.

K. Tiškevičius knygoje mini žemiau Saidės buvusią karčemą, kurioje laimingai praplaukusieji tą baisią rėvą džiaugdamiesi „laistė“ savo sėkmę, o sudaužytieji malšino širdgėlą...

Rėvose dažniausi ir mitologiniai akmenys, liudijantys perėjimo iš vienos būklės į kitą senuosius vaizdinius. Šalia rėvų didžiausios pilkapynų sankaupos: Pudukštų, Karmazinų, Grabijolų... Jos su savo nuolatinio gausmu kažkodėl buvo kapinių aplinka visoje Europoje. Tuo požiūriu įdomūs yra mūsų Grabijolai: dešiniajame krante, kur pieva, buvo senoji gyvenvietė, bet apie III–IV a. gyvenimas ten nutrūksta ir nuo V a. antrosios pusės iki pat XI a. virsta milžinišku, prof. Aleksiejaus Luchtano samprotavimu, gal Kernavės gyventojų nekropoliu.

Įdomu su Tavim gyventi! Ekspedicijos Nerimi metu vieną visą dieną, gal atsimeni, vaikščiojau kartu su jumis, tyrinėtojais: labai norėjau pasimokyti, sužinoti, kuo jūs domitės. Nustebau patyręs, kaip Tau svarbu, sakytum, visiškai viskas. Nėra žmonių buities, būties apraiškos, kurią vadintum nereikšminga. Nustebau: archeologas, pasirodo, klausinėja žmonių, kas užpečky, apie ką dainuoja, kada ką valgė, koks ten kubilas kieme, kokie pilkapiai apylinkėse, kokiais įnagiais žuvys gaudytos, kokių papročių laikytasi lašinius sūdant... Siaubo filmas! Archeologas – „beviltiškai“ peraugęs ar-

cheologijos lopšį... Kokios pažinimo, mokslų sintezės sieki? Kur gi Tavosios „archeologijos“ tikrasis objektas? Pagaliau, ar aprėpsi?

Aš tuo tik turtėju, manau, tai būtina. Noriu prisidėti prie kaitos, prie požiūrio, kad archeologija – ne vien kastuvas...

Gyvenam mokslų sintezės laikus, ar ne...

Pasaulyje ši tendencija akivaizdi. Lietuvoje gal dar ir nepakankamai: dar tik viena iš dešimties disertacijų „sulaužo“ disciplinų ribas, jungia labai skirtingus mokslus. Taip gali laimėti visapusiškumą, pasiekti gerų rezultatų. Mažų mažiausiai – geresnių nei gautum atsietai. Manau, ateis laikas – nebebus galima dirbti kitaip: jei, tarkim, tyrinėji keramiką, privalėsi aptarti, ir koks maistas joje virtas...

„Šnipinėjant“ Tavo tyrinėjimų objektus, man net pasirodė: „išdeginta žemė“ plyti, kur praėjai, viskas lieka įžvelgta, išgirsta, susieta... Bent jau siekiamybę, atrodė, tokią turi.

Siekiamybių, aišku, galima daug turėti. Norų daug, bet laiko neužtenka. Štai pavyzdys iš ekspedicijos Nerimi Salininkų kaime šalia Jonavos: fenomenalios atminties pasakotojas, o jau be dešimties minučių dvylikta nakties ir turi viską palikti...

Yra žmonių, kurie visą gyvenimą tyrinėja vieną temą. Nesmerkiu, bet tai ne aš. Nuolat plečiu savo akiratį. Ir užgriūna mane pačios neįtikėčiausios temos... Štai rudenį Vievio laukuose suradom XVII a. veikusios spaustuvės šrifto liekanų – ir privalai, žmogau, išsiaiškinti, su kuo turi reikalą, suprasti, kaip to meto Lietuvoje buvo spausdinamos knygos, kur, kaip surastieji švininiai kubeliai buvo pritaikyti, kokio standarto, kaip vadinami... Taip – nuolat. Gali, aišku, pasakyti: ne, tai ne mano sritis, teiraukitės, ieškokit kitų tyrinėtojų. Aš taip nesakau. Man rūpi išsiaiškinti. Ir aiškinusi. Tai teikia begalinį įdomumą.

Ekspedicijos pradžioje gūdai esą teigė, kad iki pasienio jie patys tirs. Bet Tu visur dirbai vienodai stropliai. Paklausiau – kodėl? Atsakei, kad ir čia tyrinėdamas aiškiniesi apie mus.

Neatsiimu tų žodžių. Upė nedaloma, bendra. Norėdami pažinti save, turim pažinti ją nuo gimimo, nuo lopšio, visą. Neris – mūsų valstybės stuburas. O jei valstybės, tai ir – tautos! Prie Neries mūsų Sostinė. Tai nepaprastai svarbu! Egiptas prie Nilo, Babilonas prie Eufrato, Vokietija prie Reino... O – Lietuva? Kur ji užgimė, kur ji buvo „užmaišyta“? Prie Neries! Sakydavo, prie Nemuno, betgi ten tik gynybinis ruožas, ilga atkakli gynybinė kova. Vilnius – Trakai – Kernavė – čia Lietuvos valstybingumo branduolys. To nepaneigsi.

Vieną dieną išplaukęs pirmas, sustojau prie gražios

Mokslininkų įgula baigia kelionę Neris ir Nemuno santakoje Kaune. 2007-06-31. G. Kuliešiaus nuotrauka.

upelytės intako nusiprausti. Netrukus ir visi ant savo milžiniškų „cepelinų“, tų suraišiotų „pūslių“ prisivijot. Visa flotilė! Ir visi – „prie manęs“ prisiplakėt, prie garsiosios Kumelynės intako. Net latvišką šokį latviškai Kumelynę bedainuodamas prie tos upelytės deltos ant kranto sušokai ir paaiškinai, kad ta upelė kadaise žymėjo „kontaktinę zoną“, buvo riba tarp gudų ir lietuvių... 61-as kilometras nuo upės ištakų. Kokie tai laikai?

Manau, ne vėliau XVI a., geriausiu atveju iki XVII a. pradžios. Gudai tą upelytę vadino *Kobylianka*, o už kelių kilometrų yra kaimas *Kumelynė* su vėliau „prikabinta“ priesaga – *Kumelščizna*. Tai tipiškas pavadinimų kaitos kontaktinėse zonose pavyzdys. Kaip *Riešutynė* – *Orechovka*.

Vėliau esi įvardijęs ruožą tarp *Naručio*, *Smurgainių* (nuo ištakų 145–170 km) kaip dviejų „kultūrinių terpių“ ribą. K. Tiškevičius mini *Ašmeną* – ribą tarp lietuvių ir gudų. O dabar ir ta, ir kita – jau tik teorinės, jau praeities ribos. Dabar faktiškoji, sakyčiau, – šiapus *Buivydžių* ir *Šalčininkų*... Taigi tiesą sakei, „*Neris* – trapus ir sparčiai kintantis pasaulis“. Konferencijoje prasitarei, kad *Neris* upės baseinas senovėje buvęs „vieningas arealas“. Kada – „senovėje“,

koks tai „vieningumas“? Noriu atsekti mūsų nutautėjimo šliaužimą.

Žvilgtelėkit į mūsų dienų Lietuvą: vien tarmių, prattarmių kiek! Taip, matyt, buvo ir visame *Neris* regione. Yra duomenų, kad apie II–III a. ta upė buvo svarbi prekybos arterija, žyminti pirmiausia *kryptį*: keliauta ne tiek vandeniu, kiek pagal upę, krantu ar net ledu. Tarp nesibaigiančių miškų tai labai patogiu. Įspūdinga ir plačiai išplitusi yra brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorija: piliakalniai panašūs, trobos taip pat, tokia pati gyvulininkystė, panašūs dirbiniai. Vėliau tas didelis arealas, matom, virsta salom ar keliais dideliais skirtingais regionais. Vieno skilimo, kalbinės asimiliacijos riba sutapo su minėta ašimi *Naručio ežeras* – *Narutė–Smurgainys*: aukštupys (*Vellia*) liko vienoje sferoje, kur baltiškosios kalbos netekta anksčiausiai, nesulaukus *Didžiosios Kunigaikštystės* laikų, vakarinė – kitoje, sakytum, *Neris* pusėje.

Ar rūpėtų tirti, plaukti ir kitom Lietuvos upėm?

Būtų neblogai. Galėtum dar tiksliau pasakyti, ar *Neris* unikali, ar viena iš daugelio mūsų nuostabių upių. Gal jos turi labai daug ir bendrybių.

Kaip vertini mūsų kultūrinę, siauresne prasme, etnokultūrinę mokslinę būklę Lietuvoje?

Daugeliu atžvilgiu – visiškai nepatenkinamai: nei vaisingo požiūrio į tyrimus, nei techninės bazės, apstu metodologijos problemų, mokslo žmonės nuvertinti, esam labai negausi tauta. Beviltiškai stinga mokslininkų. Pradėk domėtis bet kuriuo aspektu ir pamatysi: medžiaga nerinkta, tyrimų nebūta. Iš užsienio sunku mums padėti dėl kalbos barjero. Nedaug ten mokslininkų, mokančių lietuviškai. O Lietuvoje esame numesti likimo valiai. Tauta šiuo metu neturi jokios savo ideologijos. Paskutinis šia prasme buvo Jonas Basanavičius, o dabar – tuščia. Geriausi rezultatai – darant asmenine iniciatyva. Tie, kas turėtų pateikti gal pagrindą, nesugeba pakeipti įvykių eigos, kad atsirastų tikslingas, platus, išsamus visuotinis darbas. Reikia postūmio, paramos, dėmesio, supratimo. Nepatenkinama mūsų mokslinių tyrimų būklė jau daugelį metų nesikeičia. Štai kitais metais – Lietuvos tūkstantmečio paminėjimai. Europos ir kitos šalys, Čekija, Lenkija taip pat minėjo savo vadinamuosius *milenijus*. Kaip vaisingai ten buvo išnaudotos lėšos ir galimybės! Ten po 10–15 metų trūko įspūdingi mokslo tyrimai, su publikacijom, filmais. O pas mus? Mindaugo tiltą nutiesė, pastatys gal muziejų, dailės galeriją, aplopė Kauno Prisikėlimo bažnyčią. Geri dalykai, bet su tūkstantmečiu mažai susiję. Už poros metų – Žalgirio mūšio šešių šimtų metų sukaktis. Matyt, kokį stadioną suręs ir visi džiaugsimės, kad šitaip sukaktį minim. O priešistorė ūkuose tebeskendi.

Nėra dvasios? Nėra įkvėpėjo?..

Būtent, galėtų būt Lietuvos idėja pakylėta, išplėtota visuotinai – per švietimą, mokslą, žiniasklaidos priemones... Vilnius 2009-aisiais skelbiamas Europos kultūros sostine: aišku, bus aukštinama, kas bendra su Europa, kas modernu, šiuolaikiška. Etninė kultūra tebeliks nustumta į kultūros paribį.

Kokią didžiausią išmintį iki šiol „prisigyvenai“ per savo bene keturias dešimtis metų, kas „šioj gyvasty“ Tau turi didžiausią vertę?

Nieko skamba nepasakysiu. Skambiai buvo šnekama mokykloje per išleistuves: jūsų gyvenimas dar tik prasideda, kopkit pažinimo viršūnėm. O dabar, kai rūpi gilintis į daugelio sričių mokslus, „jungti“ juos į viena, geriausiai ką žinau: mokiniesi visą gyvenimą. Pažinimo, atradimo džiaugsmas – svarbiausia varomoji jėga. Niekas taip nepraturtina, kaip tos paieškos, jų vaisiai. Matyt, tai ir visų mokslininkų „privaloma“ sąvybė. Kai ilgai ieškai įtikinamo, teisingo atsakymo ir pagaliau randi – didžiausia vertybė, nepakartojamas jausmas. Mano atradimai dvejoji: vieni – protu, išvadam, kiti – kai ieškai, ieškai, ieškai – piliakalnio, akmens, šventvietės ir štai! randi! Nepakartojama! Plaukimas Nerimi šia prasme kasdien teikė lobynus, buvo nuolatinis ieškojimas. Įspūdingiausia, ilgiausia mano

gyvenime ekspedicija: trisdešimt viena darbo diena, teikianti atradimą po atradimo!

Taip žaviai, taip gundančiai šneki – gal pateiktum visiems to džiaugsmo, to atradimo bent pavyzdį...

Na štai: prie Vileikos užrašėm vienos močiutės te ir miglotus, bet – prisiminimus apie meškų budinimo šventę pavasarį! Baltarusijos folklorininkai apie 150 metų to nebuvo girdėję. Ir štai mes vėl aptikom: žmonės imituodavo meškas, raičiojosi nuo šono ant šono. Unikalus užrašymas! Ir dar – iš moters su mergautine lietuviškos kilmės pavarde Gilj (Gilytė). Ar tai ne atradimas! Svaigom iš džiaugsmo... Arba – kai paskutinį gudą suradom Kaišiadorių rajone Rusių kaime: prieš porą trejetą šimtmečių ten atsikėlusios gudų diasporos paskutinį palikuonį. Vienuolika metų jau nebeturi su kuo kalbėti gudiškai... Ekspedicijoje atradimai, iššūkiei nenutrūkstami, kuo įvairiausi, netikėčiausi.

Kas tame žygyje, tyrinėjimo srity nepavyko, kokios pamokos? Konferencijoje skelbei ateities tyrimų tezes, ypatingą dėmesį atkreipdamas į dvasinės kultūros tyrimo sritis: žmogus ir jo pasaulėžiūra, sąlytis su gamta, aplinka, kasdienybė, šventės... Ar iki šiol tokios medžiagos nerinkot?

Rinkom. Bet kai kurie aspektai paaiškėjo ekspedicijos pabaigoje. Ir būdavo apmaudu: pradžioje nepaklausėm ir to, ir šio. Nežinojom, nepatyrėm, kad reikia klausiti, o paskui pasimato spragelės... Todėl kokybiškiausias darbas atrodė buvęs finale, baigiamojoj daly. Bet gal ir tai klaidingas įspūdis. Gera buvo kiekviena ekspedicijos diena!

Neris and Us

This is Liudvikas Giedraitis' interview with the archaeologist Vykintas Vaitkevičius and the research leader of the June 2007 expedition *Neris and Its Banks. Count K. Tiškevičius' Way in 150 Years*.

At the beginning of the expedition it was thought that members of the expedition would work methodically following the data and locations indicated by Tiškevičius. However, it was soon clear that a new study altogether was needed; a study that would reveal the river that flows first and foremost via the world inhabited by people and influencing their life in every way. The source of the river Vellia-Neris is especially rich from the mythical point of view. One might say it illustrates the Indo-European conception of the source of River. Both the banks and the large stones of the river are enriched by human experience. The river Vellia is called the Neris as of the confluence of the Narutė and the Vellia. In the prehistoric times, the area around this river was called Baltic, but later fell under the Slavic (Belarussian, Polish) influence.